

3. Objav epigrafov nad Kremnicou a názory na ne v 19. storočí

3.1 Pavel Križko

Životopis Pavla Križka

Najdôležitejšou postavou celej kauzy velestúrskeho nápisu (epigrafu) je kremnický archivár Pavol Križko (kresťený ako Pavel). Za svoj objav, prekreslenie po odliatí a za dešifrovanie – rozlúštenie nápisu sa mu dostalo málo vďačnosti, zato veľa urážok a osočovania. Bol dokonca obvinený, že sám bol organizátorom výroby nápisov – teda falzifikátu.

Nevraživosť Maďarov, Nemcov, či Čechov voči snahe zabezpečiť dôkazy o historickom význame územia Slovenska našou inteligenciou je pochopiteľná. Ale úsilie časti slovenskej inteligencie za každú cenu znehodnotiť nálezy bez ohľadu na ich skutočný význam a bez ich odborného posúdenia, poznačili aj Križkových potomkov. Jeho deti, vnuci i vnučky i mladšie pokolenia sa museli a dodnes musia boriť s obvineniami vznesenými na osobu Pavla Križka.

Asi najpodrobnejšiu charakteristiku Križka a jeho diela podal **Jaroslav Mazúrek** v knihe *Kremnický montanista*. Dovolím si citovať z tejto zaujímavej knihy:

„Pavol Križko sa narodil 30. mája 1841 v Banskej Bystrici. Tu chodil v rokoch 1848–1851 do normálnej (základnej) školy. Roku 1855 sa zapisuje na gymnázium. Venuje sa najmä histórii. Ako žiak IV. triedy gymnázia študuje stručne záznamy rodinnej kroniky, ktorú našiel u otca a dopĺňa ju správami o svojich predkoch, ktoré zistil v cechových archívoch. Tak vzniká prvých 17 strán prvej historickej práce Pavla Križku pod názvom *Dejiny rodiny Križko*.

Križkove sľubne započaté štúdium ohrozili zlé finančné pomery v rodine. Ako študent V. triedy gymnázia podáva si Pavol Križko žiadosť o prijatie na uprázdnené miesto učiteľa v Kremnici. Roku 1861 nastupuje do kremnickej evanjelickej školy s nádejou, že sa bude môcť vrátiť k štúdiám. No, táto jeho túžba sa nespĺnila.

Prvých 10 rokov pôsobí Pavol Križko ako učiteľ. Vedľa svojej činnosti učiteľskej, kantorskej a ľudovo výchovnej, neustále navštevuje mestský archív. V prvých rokoch ho zaujala postava Juraja Langsfelda, dobrovoľníka z rokov 1848-1849, neskoršie začínajú pútať jeho pozornosť staré nápisy a písmo vôbec a čoskoro ako obyvateľa Kremnice aj baníctvo. Na základe zisteného materiálu z mestského archívu začína Pavol Križko písať historické články, ktorými prispieva do slovenských odborných a ľudovýchovných časopisov.

Po založení Matice slovenskej sa intenzívne zapája do jej činnosti. V Kremnici spolupracuje s lekárom a spisovateľom Gustávom Kazimírom Zechenterom – Laskomerským a profesorom (gymnaziálnym) Frankom Štubňom. Prispieva do rôznych časopisov, napr. do Paulínyho *Sokola* (článok *O Jánovi Jiskrovi*), do *Pešťbudínskych vedomostí*, atď.

Neskoršie sa Križko stáva kremnickým archivárom. Pri svojom nastúpení na nové miesto sa Križko zaväzuje, že uvedie do poriadku celý archív. Tak starší listinný materiál, ako aj mestskú registratúru od roku 1699, ktorá si vyžadovala náležité usporiadanie. Tento svoj záväzok Pavol Križko aj svedomite splnil. Keď v roku 1874 navštívili členovia *Uhorskej historickej spoločnosti* na svojej študijnej ceste i kremnický archív, s Križkovou pomocou mohli podať v krátkom čase prehľadnú správu o stave kremnického archívu. Hoci s ohľadom na hodnotnú prácu povolilo mestské zastupiteľstvo Križkovi ročne 150 zlatých ako osobitný príplatok, bol jeho archívársky plat malý a nepostačoval pre neprestajne vzrastajúcu rodinu.

Výchova detí a časté choroby nútili Križka aby sa uchádzal o miesto účtovníka, ktoré bolo lepšie platené. Roku 1877 sa skutočne stal mestským účtovníkom. Tento úrad zastával až do roku 1889. Ako mestského úradníka poverilo mestské zastupiteľstvo Križka v rokoch 1881 – 1888 správou bane Karol. O činnosti bane vydával Križko každoročne správy, neskoršie mu mesto zverilo aj správu lesov. Bolo treba rýznym spôsobom dať do poriadku lesné a banské hospodárstvo mesta, zruinované nesvedomitými a chamtivými úradníkmi. Po roku 1900 sa opäť vracia do archívu. Ako archivár ochotne radil historikom, ktorí sa naňho obracali s prosbou o poskytnutie materiálu k určitým témam. Po dlhoročnej práci v ťažkých podmienkach Križko ťažko ochorel na obličky a dňa 25. marca 1902 chorobe podľahol.

Pavol Križko, významný historik, archivár, kultúrny činiteľ a popredný slovenský národný dejateľ, upozornil na seba už ako študent

Pamätná tabuľa Pavla Križka umiestnená na dome, kde žil a pracoval (dom s popisným číslom 397/18) (foto: J. Ducár, r. 2010)

gymnázia v rodnej Banskej Bystrici. V tom čase sa venoval najmä písaniu povestí a básní. Križkovo národno-emanipačné úsilie kladne hodnotil aj jeho priateľ a prvý kritik jeho tvorby P. Dobšinský. Dokladá to list z 2. decembra 1859, v ktorom píše:

„Vaše úmysly národu sa obetovať a všetko, čo je dobré dľa síl a schopností napomáhať, sú veľmi chválitebné...“

Križko aktívne pôsobil vo viacerých slovenských spolkoch, bol jedným zo zakladateľov *Matice slovenskej* v roku 1863 ako 20-ročný a v roku 1890 *Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Bol aj členom viacerých spolkov – *Slovenského vzdelávacieho spolku* v Budapešti, *Tatrina*, *Slovenského akademického spolku* vo Viedni. V roku 1874 sa stal členom *Maďarskej historickej spoločnosti*, v roku 1893 *Tekovského historicko-archeologického povereníctva*. Publikoval vo viacerých časopisoch a novinách, ako *Evanjelických cirkevných listoch*, *Letopise MS*, *Národných novinách*, *Slovenských pohľadoch*, *Zborníku muzeálnej slovenskej spoločnosti*, *Pešťbudínskych vedomostiach*. Po roku 1864 sa venoval najmä písaniu historických článkov.

Rok 1872 je v živote Pavla Križka medzníkom. Dňa 16. apríla 1872 bol vymenovaný za archívára mesta Kremnice. Tu, v nedobrom pracovnom prostredí, začal systematickú prácu usporadúvania bohatého, ale zanedbaného archívu mesta. Práve Pavlovi Križkovi prináleží zásluha na vzniku skutočného archívu mesta Kremnica. Počas jeho pôsobenia v Kremnici pokračoval v aktívnej činnosti aj na národnom poli. Keď v roku 1864 prebiehala medzi Slovákmi akcia na podporu MS „*Sbierajme sa*“, v Kremnici sa tejto úlohy ujal. P. Križko. Spolu s G. K. Zechenterom – Laskomerským sa Pavol Križko aktív-

ne zúčastňoval aj na zbierke *Dom MS* a v rokoch 1871 – 1875 bol do-
ručovateľom matičných spisov pre členov kremnického jednatelstva.

Pavol Križko ako literát, vedec a národovec udržiaval rozsiahly
písomný styk nielen s poprednými osobnosťami slovenského národ-
ného a kultúrneho života, ale aj s poprednými vedcami a spisovateľ-
mi v Čechách, dokonca aj s maďarskými historikmi a archivármi.

Korešpondencia Pavla Križka uložená v *Štátnom ústrednom
archíve SK* v Bratislave dokladá čulý písomný styk s maďarskými
historikmi, ako bol Viliam Frankl Franknoi, Alexander Szilágyi
a Ladislav Fejérpataky. Pavol Križko sa tešil veľkej úcte a vážnosti
maďarských historikov. Dokumentuje to viacero listov, napríklad list
z 5. februára 1897, v ktorom Szilágyi vyslovuje pochvalu Pavlovi
Križkovi za uverejnený príspevok v časopise *Századok – Bethlen
Gábor király Körmöczbánya* (Král G. Bethlen v Kremnici).

Pavol Križko sa počas pôsobenia v Kremnici postavil na čelo kul-
túrneho diania v meste. Vyčlenením zbierok z archívu mesta sa stal
i zakladateľom mestského múzea v roku 1889. Na jeho podnet vznik-
ol v Kremnici filatelistický spolok *Album*. Ďalej sa stal zakladateľ-
om *Tovarišského spolku*, ktorého úlohou bolo vzdelávanie tovarišov
vo všetkých potrebných vedomostiach bez ohľadu na náboženstvo
a národnosť. Odštiepením časti členov *Kasína* v Kremnici vznikol
Meštiansky čitateľský spolok, ktorý si zvolil za predsedu Pavla
Križka. Kultúrny život zároveň prebiehal aj v Križkovom súkromí.
Známe boli nedeľné spoločenské popoludnia alebo večery, ktoré
Križkovci usporadúvali pre rodinu a bližší okruh priateľov. Poriadali
sa tu recitačné vystúpenia, divadelné predstavenia a iné podujatia.
„*Patrilo k črtám jeho osobnosti stavať sa aktívne k výzvam vedec-
kých pracovníkov, spisovateľov, redaktorov, ale aj obyčajných ľudí...
je prítomný i duševnou i hmotnou podporou.*“ – Tak zhodnotil Pavla
Križka jeden z jeho priateľov Pavol Mudroň.

Pavol Križko na výzvu Svetozára Hurbana Vajanského v roku
1880 prispel do Slovenských pohľadov prácou – „*Kremnická komora
a jej grófi*“. Zároveň na prosbu redaktora Petra Rovnianka viacerý-
mi prácami prispel aj do *Amerikánsko-slovenských novín*, ktoré vy-
chádzali v USA v Pittsburgu (*Ferula*, 1899, *Starodávny veštec* a po-
vešť *Anna*, 1901). Križkova aktívna činnosť na poli slovenského ná-
rodného života sa prejavovala nielen vo sfére duchovnej, ale aj
v priamej finančnej pomoci pre hospodárske pozdvihnutie Sloven-
ska. Jeho podporu môžeme sledovať pri založení *Hornouhorskej
Tatra banky* (1885) i pri vzniku nového podniku pre mechanickú
a elektrotechnickú industriu v Žiline. Pavlovi Križkovi patrí úcta
aj za štedrú finančnú podporu chudobným slovenským študentom,
hoci sám bol v neustálej finančnej tiesni. Dokumentuje to viacero
zachovaných listov, napríklad list Jána Rumana zo 7. júla 1847:

„Môj drahý druh Dušan (Ruppeltdt) odovzdal mi podporu Vaším blahorodím jemu láskavé doposlanú v obnose 20 zl... vďaka Vám za to, úprimná srdečná vďaka“.

Pavol Križko svojou činnosťou prispel aj k zblížovaniu s českou kultúrou, ba i s českými kultúrnymi a vedeckými osobnosťami. Stýkal sa s takými osobnosťami, ako bol český filológ prof. František Pastrnek, ktorý Križka osobne v Kremnici navštívil, ďalej s veľkým českým spisovateľom Aloisom Jiráskom, ktorý pri písaní románu z čias husitského vystahovania našiel v P. Križkovi vzácného priateľa a pomocníka v oblasti histórie. Za pomoc venoval A. Jirásek P. Križkovi druhý zväzok románu *Bratstvi*:

„Pamiatke P. Križku, šľachetného národovca slovenského“.

Tejto pocty sa však už Križko nedožil, pretože krátko pred jeho vydaním zomrel.

Dielo, ktoré Pavol Križko vytvoril, je svedectvom jeho osobných vlastností. Hovorí o presile pracovitosti, usilovnosti a obetavosti vedca, historika a významného národného dejateľa. V tomto duchu vychoval aj svojich potomkov, z ktorých sa viacerí stali významnými osobnosťami v oblasti kultúry, vedy a techniky.“

Kremnica – námestie (Zdroj: internet)

Pátranie Križka na Velestúre a v okolí

Informácia sedliaka zo septembra 1860

Pavol Križko približne v lete 1860 dostal informáciu, že „v kremnickom pohorí (dnes Kremnických vrchoch) sú na jednom kameni jakési čiary vytesané, ktoré posiaľ ešte nikto nemohol prečítať“. Keďže nemal sprievodcu k týmto nápisom, začal ich hľadať sám. Až v septembri pri spiatočnej ceste stretol sedliaka z obce ležiacej na banskobystrickej strane pohoria, ktorý ho informoval o „čarodejníckom písme“ na kopci Smrčníku, na dobré troje strelenie od Troch križov smerom na severozápad. Sedliak ho však varoval, aby tam nechodil, pretože nie je dobré žartovať s takýmito vecami.

Toto svedectvo treba chápať samostatne a nezamieňať so svedectvami od iných informátorov z neskoršieho obdobia, ako sa to stáva v niektorých textoch bádateľov z neskoršieho obdobia. Toto svedectvo bolo zachované v príspevku *Starobylé nápisy na kremnickom pohorí*, uverejnenom v Letopise Matice slovenskej, ročník V., z roku 1868, na s. 75.

Zápis legény starého otca sedliaka z rozhovoru v septembri 1860

Pre odlišenie pripomíname, že pre pátranie o Velestúre treba samostatne odčleniť svedectvo starého otca sedliaka 9/1860, ktoré zaznamenal Pavol Križko v spomínanom *Letopise MS*. Táto legenda má kľúčový význam pre etnografické pochopenie Velestúrskeho nápisu.

Legenda starého otca prvého sedliaka:

„Kým som bol ešte chlapcom, rozprával mi môj starý otec, že v okoliedy v týchto horách riastol jeden strom a na tom strome bolo jedno zlaté jablko, ktoré strážil vojak s mečom. Tu však piletel raz tak ztade, kde to slniečko zapadá, jeden šiarkan s deviatimi hlavami a chcel to jablko sožrať, ale vojak mu to nechcel dovoliť. I strhnul sa medzi tým vojakom a tým šiarkanom boj, ktorý trval za celých deväť dní a deväť nocí. Potom premohol vojak šiarkana a zabil ho. Tu vytrhlo sa z mrtvého šiarkana dakolko pier a letelo v tie strany, kde klonieva sa zlaté slniečko za hory. Keď vojak videl, že je zlaté jablko ochránené, vzal svoj meč a vykresal ním tie čiary, čo ste ich dnes hľadali. Môj starý otec mi síce hovorieval, že má byť to písmo na týchto horách, ale kdeže ho nájdeš, hriešny človeče, keď bola tá skala ma-

chom zarastená. Iba keď pred niekoľkými rokmi na týchto vrchách horu rúbali, odstrapila jedna jedľa, keď padala, ten mach z tej skaly, a od tých čias viem, kde to písmo leží. Nechodte tam, lebo ešte raz vám vravím, že je to čarodejnícke písmo, bo tam – vraj – z tého šiar-kana veľa jedu vyteklo.“

Táto legenda a priame svedectvo sedliaka, s ktorým sa Križko stretol, pomohli Križkovi nájsť prvý nápis na Hrobovom kameni. Osud tohto balvana je v súčasnosti neznámy, máme iba prekreslené znaky (Jozefom Božetochom Klemensom) a ich vylúštenie Pavlom Chovancom, Teodorom Botkom a neznámym Radovickým.

Svedectvo sedliaka z októbra 1865

Toto svedectvo označíme samostatne, aby sa nezamieňalo so svedectvami uvedenými v predchádzajúcich kapitolách.

Pavol Križko povzbudený nálezom Hrobového kameňa získal presnejšie informácie od iného sedliaka začiatkom októbra v roku 1865 – čo opísal ako: „...s nímž som sa bol dal o vyššie spomenutom nápisu do rozprávky (rozhovoru – pozn. JD), že na tej istej rovine, kde tento nápis leží, má byť i viac takých znakov a čiar a že on sám zná, kde ležia niektoré z nich.“

Samostatný výskum a lúštenie nápisu Pavlom Križkom

Spomínaný **Letopis Matice Slovenskej, ročník V. z roku 1868** – článok **Starobylé nápisy na kremnickom pohorí**, je najdôležitejším pramenným materiálom, ktorý by každý záujemca – bádateľ veľestúrskej problematiky mal poznať, jedná sa o tzv. povinné čítanie pre bádateľa. Tu sa nachádzajú základné informácie o okolnostiach objavu nápisu na Veľestúre:

„Následkom toho vybral som sa bol po niekoľkokrát zase na tú rovinu hľadať tie znaky a čiary, lež okrem chotárnych kremnických a zvolenských znakov nenašiel som nič, až na pokon dňa 12. novembra prišiel som cele náhodne na jeden veľký nápis. Bolo totiž toho novembra krutá zima a ostrý východný vietor bral so sebou veľkú osuňku zo stromov, čo ma tak premrazilo, že som bol prinútený hľadať útulok za skaliskom na juhovýchodnom konci tejže roviny strmiacim a kroz obecný ľud Veľestúrovou Skalou, alebo v krátkosti Veľestúrom, Veľestúrom, i Verešdúrom nazvaným. Tu vidiac v jednej pukline chlpa suchej trávy a chtiac si k sohriatu skrehlých rúk oheň rozložiť, vystúpil som na jeden výklenok tejže skaly a lapil sa lavou rukou na pritívnej stene narasteneho machu, abych pravou mohol dostať túže suchú trávu. Avšak mach ten, ktorého som sa držal, zostal mi v ruke a na skale kde bol prv prirastený, objavily sa mi nie-

ktoré kresané čiary. Zbadav tieto, odstránil som hneď všetek mach z celej skalnej steny i odkryl som k nemalému svôjmu prekvapeniu na priloženom obraze IIB vykreslený nápis.“

Pavol Križko tento nápis prekreslil, pri svojej činnosti použil už predtým iným textom popísaný papier. V náhlivosti a strese sa pomýlil pri číslovaní jednotlivých znakov, čo dokázal p. Bukovinský prieskumom v archíve priamo na pôvodnom papieri. Po troch rokoch práce uverejnil P. Križko tento preklad textu z Veľestúrovej skaly:

Prišiel Silian od severu,
sboril Kremnicu i Turovo i všetky hrady,
i bolo rokov po Turovi 280.

Križko poznajúc dielo Jána Bolského (z kremnického archívu) považoval za fakt, že mestá Kremnica a Turovo boli naozaj zborené v roku 280 po Kr., tu však uvádza polemiku, v ktorom letopočte je uvedený rok 280 opísaný – či v pohanskom letopočte, alebo v kresťanskom letopočte. Križko si vzal na pomoc diela Bolského a Tacita. Pod názvom *Tur* Križko uvádza dve možnosti:

1. Tur je staroslovanský boh vojny, ktorého poznáme aj pod názvom Veles a bol zároveň bohom pastierov a ochrancom stád.
2. Tur ako marahánske knieža, o ktorom píše Bolský, že založil mesto Eturum.

Križko dospel k názoru, že knieža Tur bol predchodcom Vannia (teda Bania – Koneza) a keďže ten začal panovať v roku 20 po Kr., tak aj roky v tomto nápise uvedené v pohanskom letopočte sú pravdepodobne rovnaké, ako v kresťanskom letopočte.

*Dom v Kremnici, v ktorom býval Pavol Križko
(dočasne i G. K. Zechenter Laskomerský) (foto: J. Ducár, r. 2010)*

Kremnica a Pavol Križko v súčasnosti

Križkov dom bol v Kremnici miestom historických výskumov, zároveň významným centrom národného a spoločenského života, miestom nedeľných stretnutí inteligencie. V posledných rokoch sa zvýraznili aktivity mesta spojené s menom Pavla Križka.

Prvou je „*Sympóziu na počesť Pavla Križka*“, ktoré sa uskutočnilo 28. 3. 2012 v radnej sieni Mestského domu. Jeho osoba bola prezentovaná v hlavnom referáte: *Pavol Križko – kremnický archivár*, PhDr. Váleriou Solcániovou (MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica). Je v ňom charakterizovaný ako zakladateľ slovenskej archivistiky, zakladajúci člen a funkcionár *Matice slovenskej*, zakladateľ *Múzea mincí a medailí* (pôvodne ako vlastivedné múzeum), a taktiež zakladateľ *Prvého filatelistického spolku na Slovensku*.

Druhou, úctu vzdávajúcou aktivitou, je pomenovanie Základnej školy na Ulici Pavla Križka po tejto kremnickej osobnosti.

Tretia aktivita súvisí s vyčistením pamätnej tabule Pavla Križka v Kremnici, na čom má najväčšiu zásluhu Milan Rybársky.

Viacero pozitívnych novinových článkov o Pavlovi Križkovi v miestnej i regionálnej tlači a stúpajúci záujem samotných Kremničanov o osud Velestúrskej skaly sa odrazilo v snahe usporiadať ďalšiu konferenciu venovanú tajomným nápisom nad Kremnicou.

Zvolenský Pustý hrad (Zdroj: internet)

3.2 Jozef Božetech Klemens

Jozef Božetech Klemens (1817 – 1883), maliar, sochár, technik a prírodovedec, sa ako priateľ Pavla Križka zaujímal o jeho objav. Spolu s ním bol pri odliatí nápisu na kameni na Smrečníku a prekreslil ho do známej publikovanej podoby. Jeho ďalší presný podiel na výskume, vylúštení je zrejmý z detailného skúmania všetkých dostupných archívnych dokumentov.

Jeho zásadný príspevok k téme Velestúr je: *Dodatok ku nápisom runoslovanským v horách Kremnických*, uverejnený v *Letopise Matice slovenskej*, ročník V., zväzok I., hneď po príspevku Pavla Križka. Klemens prekreslil nápisy na Hrobovom kameni, na Velestúrskej skale, i nápis na úlomku (zlomku) z Dievčej skaly.

Chcel by som zacitovať tento veľavravný úryvok:

„Velestúrsky a zlomkový nápis sbehlou rukou nástrojom dlátovitým, ostrým sú vytaté; nápis náhrobný, nesbehlá ruka len vyškrábla. Toto sú príčiny na kameni okrúhlastých tvarov písmeny.

Po čas odlievania nápisu dal som mojim pomocníkom obkopať náhrobný kameň asi na 2 stopy do hĺbky, kde nič zvláštneho sa neukazovalo, nechajúc zas jamu zahádzať, pričom som skalami veľký kameň podložil, sám aby sa zo svojho stanoviska nehnul, mysliac, že druhým časom lepšie sa preskúma.

V posl. dňoch, totiž 25. augusta t.r. (r. 1868 – pozn J.D.) vybralo sa z B. Bystrice a Kremnice 22 pútnikov, medzi nimi 9 z krásneho pohlavia, ku týmto vzácným národným pamiatkam na vrchy. Príduce na miesto, našli sme okolo náhrobného kameňa zem rozhádzanú, skaly rozmetané, a kameň písmenami ku zemi nachýlený. Kto tu kopal a čo našiel nezná sa. Nápisu nestalo sa nič. Nemálo sme ale boly zarazení najdúce velestúrsky nápis poškrabaný a nekdé i vymrvený. Tu len Božia ruka zachrániť môže od skázy. Šťastia, že odlievky zavčasu boly urobené.“

Tento úryvok svedčí o tom, že niekomu vadili správy o starodávnych znakoch na skale, a takisto už vtedy, v roku 1868 boli kopáči pokladov schopní poškodiť vzácnu pamiatku.

Klemensov príspevok v *Letopise MS* končí týmito vetami:

„Tieto hole, Križnú a podkrivánske stráne vidieť s Velestúrom sme-

rom severovýchodným; miesta tieto poznamenané písmom iste boli žiartviská, kde pri obetach výročných dávali si znaky po šírých vlasťach slovanských. S Velestúra tak rozsiahly pohľad sa otvára, že temer so všetkých stolíc slovenských pásma vrchov a kopce vidieť. Po čas príhodnej poveternosti velebný je to rozhlad, aký sa ani popisať neda a zaujmú človeka tam city a myšlienky, aké sa nikdy medzi múrami zrodiť nemôžu. Praotcovia naši bez predsudkov a neskazení marnými zvykmi, takéto miestá vyhľadávali ku rozčúleniu a ukojeniu náboženských túžob. Veď i sám Spasiteľ sveta príklad nám zanechal, že rád dlieval na vrchoch.“

Konštatujeme, že všetkými svojimi aktivitami sa aj Klemens dostal do pozornosti kritikov, a tým do vyrobenej kauzy velestúrskeho falzifikátov. Michal Matunák ho označil ako kresliča nápisov, ktorý tvoril podľa želania pôvodcu nápisov P. Križka. Aj Klemensovo meno bolo týmto poškodené.

Pre úplnosť upozorňujem aj na prácu **Juraja Chovana: Jozef Božetech Klemens – známy i neznámy**. Autor ju venoval storočnici od úmrtia Klemensa, ktorý zomrel vo Viedni 17. 2. 1883 po neúspešnej operácii obličkových kameňov.

Dozvedel som sa z nej viaceré fakty, ale navyše i niekoľko indícií a podozrení, ktoré by mali svedčiť o tom, že Klemens sa mohol počas štúdií inšpirovať svojimi učiteľmi a vzormi (Rieger, Hanka, Čelakovský, Purkyně, Palacký...) a v snahe o povznesenie národnovlasteneckého ducha Slovenska by bol schopný vyhotoviť falošný nápis. Chovan z pozostalosti Klemensa vydedukoval účasť Klemensa pri publikovaní objavu runových textov na Skalsku, ktoré objavil starožitník Václav Krolmus. Chovan však uviedol niekoľko podozrivých nákresov z Čiech, nie z Velestúra. Pre Chovana je usvedčením Klemensa už obyčajný fakt, že: *„...červenou ceruzkou vyznačil opravu niektorých runových litier...“* Chovan dokonca označuje Klemensa ako autora, resp. spoluautora nápisov v Čechách na Skalsku.

Ide ešte ďalej a konkrétne k velestúrskeho nápisom uvádza:

„Podľa nášho názoru bol Križko pravdepodobne skôr obeťou romanticko – mystickej „nastrahy“ J. B. Klemensa, pričom obeťou vlastných romantických dispozícií bol aj on sám. Na všetky tieto tri úlohy stačil totiž archeológ, paleograf a sochár v jednej osobe. Málokto iný mohol tak dôverne poznať naše slovenské hory ako botanik Klemens, ktorý takmer denne „s koženou kapsičkou a hárikom“, ako to tvrdí jeho syn Jozef, vystupoval do hôr. Mohla mu pritom ako umelcovi sugestívne udriet do očí aj oltárna veleba skalných masívov slovenských pohorí.“

Runovými nápsmi sa Klemens zamestnával až do konca svojho života, a to paralelne s technickými výskumami a myšlienkami, aké vyslovoval v súvislosti so svojim vynálezom nového typu motora,

žiaroruchu. Žiaľ, ani v jednom z týchto svojich snažení nebol natoľko prospešný spoločnosti, ako by si to sám želal.

V prípade ideového rojčenia s runovými nápismi išlo mu iste aj o vybudovanie silného národného sebavedomia vyplývajúceho z kultúrnej kontinuity národa, čo malo uvážiť etickú ominóznosť takýchto falzifikačných postupov. Treba však mať na pamäti, že Klemens vari ani nepokladal tieto nápisy za falzifikáty, ale skôr za rekonštrukciu možného písma našich predkov ako neodmysliteľného znaku ich kultúry, o ktorej bol romantizujúco presvedčený.“

S podobným konštatovaním som sa stretol v diplomovej práci Patrika Fuzáka. Podľa môjho názoru je Chovanovo obžalovanie Klemensa účelové a vytrhnuté z kontextu. Podľa takej logiky by každý človek, ktorý sa snaží rozlúštiť nápis, pričom ho prekresluje, jednotlivé znaky z nápisu porovnáva s inými znakmi známych nápisov, bol potencionálne podozrivý. Ako dôkaz stačí objaviť v pozostalosti niekoľko pokusov a porovnávaní s inými znakmi.

3.3 Bohdana Klemensová

Bohdana Klemensová bola staršou dcérou J. B. Klemensa, ktorá po otcovi zdedila talent na výtvarné umenie. V našom prípade by som rád upozornil na jej litografiu *Zápola Velestúrova*, ktorú nakreslila počas výletu na Velestúr v roku 1869. Upozornil ma na to dokumentárny film *Tajomstvo Kremnických vrchov* z cyklu *Trezor*. V tomto dokumente je dokonca uvedené miesto, z ktorého Bohdana ako 19-ročná slečna nakreslila Velestúrsku skalu. V tom čase na nej ešte nerástli stromy.

Oslovil som pracovníkov v Slovenskej národnej knižnici v Martine. Pani Cabadajová prešla všetky archívne zväzky týkajúce sa Bohdany Klemensovej, avšak spomínanú kresbu nenašla. V Archíve Matice slovenskej bola pri hľadaní kresby úspešná archivárka Helena Belláková.

K samotnej kresbe uvádzam celý názov v plnom znení, ako je zaznamenaný pod kresbou: *Zápola Velestúrová s nápisom rúnoslovanským na pomedzí Smrčníku medzi B. Bystricou a Kremnicou*. Autorka je na litografii uvedená trochu zvlášť: Kreslila Boh. Klemensovna. Kresbu vytlačil: Farský v Prahe.

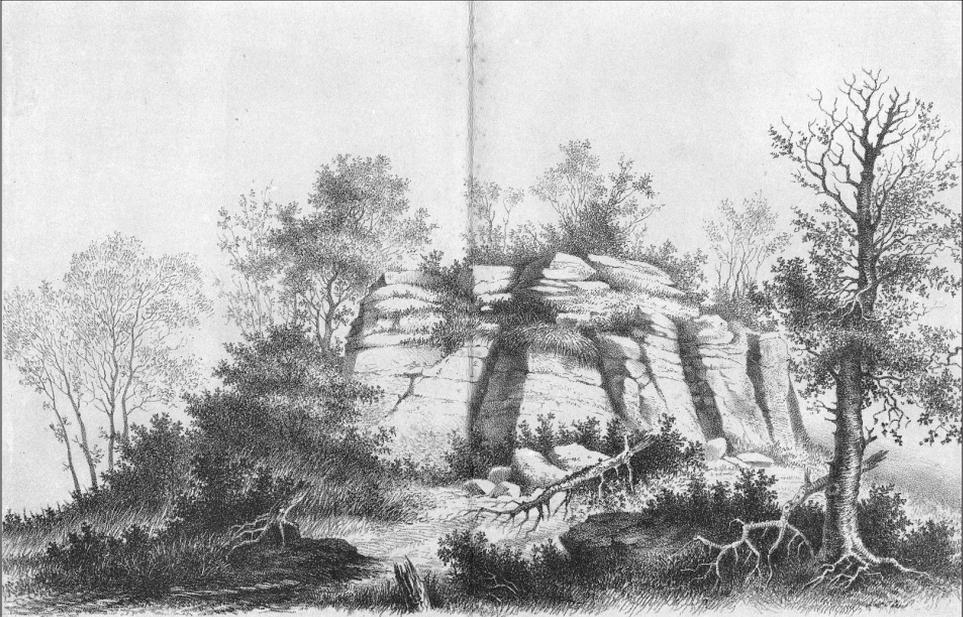
Na tejto kresbe je zaujímavý aj fakt, že kreslička mala problém hoci len naznačiť neznáme písmo neznámymi znakmi. Preto zvolila formu ohraničenia nápisu štyrmi číslicami 1, 2, 3 a 4. Usporiadala ich do dvoch riadkov:

1 2

3 4

Tieto číslice sú iba symbolmi ohraničenia nápisu, bez konkrétneho významu nápisu.

Pozoruhodné je aj to, že ďalší autor kresby Velestúrskej skaly Gustáv K. Zechenter Laskomerský použil podobný spôsob. On však použil 2 riadky

Kreslila Boh. Kjemensevna.

Tisk Farský v Praze.

Zápola Velestúrová s nápisom rúnoslovanským na pomedzí Smrčniku
medzi B. Bystricou a Kremnicou.

po 10 znakov. Identifikovať sa podarilo číslice 3, 2, 4 a 8; a taktiež niektoré písmená, respektíve archaické znaky (podobné šípkam).

Obe znázornenia považujem za *nepriame dôkazy autentickosti* velestúrskeho nápisu. Ak by chcel otec (J. B. Klemens) dosiahnuť väčší efekt z kresby, tak by to svojej dcére (Bohdane) uľahčil a dal podklady. Nič také sa však nestalo. Dcéra Bohdana nenakreslila runové písmo, len videný text na skale ohraničila na litografii nakreslenými číslicami v rohoch nápisu (samotné číslice sa vôbec na skale nenachádzajú, asi mali byť len orientačnými bodmi pri lokalizácii nápisu na litografii).

3.4 Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský

Životopis a názory o Veľestúre

Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský, známy lekár, spisovateľ, prírodovedec, bol veľmi dobrý priateľ P. Križka. Obaja určitý čas bývali v jednom dome, pomáhali si, obom im v jeden deň osadili pamätné tabule (v r. 1932), obaja majú po sebe pomenované ulice v Kremnici. Existuje však obdobie v ich živote, kedy boli ich vzájomné priateľské vzťahy narušené sporom o prenájom nehnuteľnosti, o nájomné, a vtedy spolu nekomunikovali. I tak však nikdy nepadlo ani slovo o tom, aby Zechenter spochybnil pravosť veľestúrskeho nápisu, nebodaj aby Zechenter vyhlásil Križka za pôvodcu nápisov.

Dokladom je aj niekoľko viet v Zechenterových pamätiach, ktoré napísal. K roku 1878 uvediem tento úryvok:

„Bývalý profesor kreslenia na banskobystričskom gymnáziu, Jozef Klemens, vstúpil so štyristo zlatými do penzie. Platu mal osemsto zlatých; odporúča svoje služby ako kostolný maliar. ... On vyhotovil aj sadrové odtlačky pamätných starobylých vpisov na kremnických bralách Veľestúra, svojím časom vysvetlených v matičných spisoch...“

G. K. Zechenter – Laskomerský bol rímskokatolíkom, Križko bol evanjelik. Obaja boli pochovaní na samostatných cintorínoch podľa svojej náboženskej príslušnosti. Pôvodné cintoríny boli v blízkosti centra Kremnice. Po 2. svetovej vojne, keď sa hľadalo miesto pre modernejšie bytové domy, boli staré cintoríny zrušené. Významnejšie hroby a náhrobníky boli premiestnené na nový mestský cintorín, ktorý leží južne od centra mesta. Tak sa stalo, že náhrobníky Pavla Križka a Gustáva Kazimíra Zechentera Laskomerského boli uložené tesne vedľa seba, na jedno hrobové miesto. Ako hovoria obyvatelia Kremnice, Križko a Zechenter sa určite zmierili, keď už nie počas svojho života, tak určite po smrti.

V knihe **Kremnický montanista** od Jaroslava Mazúrka je rovnako obsiahla charakteristika G. K. Zechentera – Laskomerského. Keďže nie je „hlavnou postavou“ nášho príbehu (hlavnými sú Križko a Matunák), uvediem iba skrátenú verziu:

Gustáv K. Zechenter – Laskomerský (1824 – 1908) – lekár a spisovateľ. Jeho činnosť však bola oveľa všestrannejšia. Okrem lekárskeho povolania a literárno-publicistickej práce bol aj uznávaným geológom, mineralógom, botanikom, verejným činiteľom, národným buditeľom a maliarom. Vyše polstoročia pomáhal všestrannému rozvoju slovenského národného života. Za aktívnu činnosť bol za trest preložený z Brezna do Kremnice v roku 1868. V tom čase to bola neľahká prax. Kremnickí baníci žili vo veľmi biednych pomeroch. Známe je jeho priateľstvo s významným slovenským geológom Dionýzom Štúrom, v Kremnici sa zblížil s Pavlom Križkom, spolu sa zúčastňovali matičných aktivít. Osobne sa poznal a stretal v Pešti s Jánom Kollárom, vo Viedni poznal Ludovíta Štúra, v Modre Janka Kalinčiaka a iných štúrovcov, v Brezne sa stýkal s Jánom a Samom Chalupkovicami, dopisoval si s J. M. Hurbanom, Jankom Franciscim, Pavlom Dobšinským a inými. Obdobie prežité v Kremnici bolo najplodnejším obdobím jeho života.

Vo svojich *Pamätiach* sa G. K. Zechenter Laskomerský vyjadril, že písma nápisov na Veľestúre je venetské a nápisy sú písané týmto italickým štýlom. Gustáv Zechenter Laskomerský: *Päťdesiat rokov slovenského života II.: Mój pobyt v Kremnici od 8. mája 1868.*

*Dub v Zechenterovej záhrade v Kremnici
(foto: J. Ducár, r. 2015)*

„V Kremnici navštívil som hneď v prvé dni Pavla Križku (pochovaného práve predvčerom 27. marca 1902) v jeho vlastnom dome, teraz tretom v mojom susedstve ležiacom, pri samom potoku pod č. 101. On vtedy bol učiteľom a organistom evanjelickej cirkvi, ženatý a otcom, tuším už dvoch detí. Ako počiatočníkovi on mi tu bol dobrou radou poruke. On už vtedy, keď som bol v Brezne, skúmal rúnové nápisy na Veľestúre, hraničnom zvolenskom vrchu, a tie rúny v matičných spisoch opísal a vyobrazil, a vynasnažoval sa tie nápisy preložiť do slovenčiny. No mne sa zdá, že v tom veselo pracovala jeho fantázia, a keď to azda ľahkým spôsobom ísť nechcelo, no ísť muselo. Traja sa potili nad prekladáním tých nápisov, Slovák (Križko), potom Čech a Maďar (Botka). A každého preklad a výklad líšil sa od druhého, každý si ho pripravil, posolil a polial svojou omáčkou.

Škoda, že tieto nápisy, už teraz svetu obnažené, všetečnosti a samopaši darebákov sotva nadhlo budú odolávať.

Palko Križko ma teda vyzval k ohliadnutiu týchto rúnových nápisov; a pretože okrem mojej zvedavosti poťahom tých nápisov zaujímal ma i chýrny výhľad z toho vyše tritisícstopového Verešdúra (Veľestúra), vybrali sme sa 24. mája po planej, miestami strmej ceste, opatrenej na viac miestach v príhodných skalách poznačenými, to jest do skál vydlabanými znakmi – číslami z 18., 17., ba hen 16. storočia a banským erbom (dve kladivá krížom preložené).

Prišli sme na stoličnú hranicu Tri Kríže. Toto meno pochádza od skutočných tam jestvovavších troch krížov, popri ktorých sa spúšťal chodník z Kremnice do Bystrice dolu – už či na Malachovo, či Dobrú Jamu a pri Morskom oku, zapadnutej prastarej a teraz vodou zaplnenej jame, kde kedysi pred vynájdením Ameriky dolovali ortuť (živé striebro). Odtiaľ pochodí i meno blízkej drobnej obce Ortuty, založenej iste baníkmi. Vozík sme nechali stát pri hostinčeku v blízkosti Troch Krížov, a my sme vystupovali asi pol hodiny na chlm, čnejúci nad hostincom. Tamhore po zápolistou trachytovou kopou vyšiel sa ešte hrubozrnný sneh. Vyhriati sadli sme si pre ochladienie na chvíľu naň, hľadiac prsto dolu na Banskú Bystricu, rozloženú pred nami a pod nami, a čo pri tom bolo podivné, netrpezlivá bučina nás tónila bledozeleným lístím.

Potom sme si obzreli nápisy: najväčší bol vykresaný na samom brale, druhý bol od tohto asi štvrt hodiny v húštine, – v balvane asi do polovice zahrabanom v zemi, takže sa nápis, aby sa mohol obzerať a skúmať, musel vyhrabať sčiasťky zo zeme. Pozdejšie sa už stal veľmi neprístupným; teraz by ho, ja aspoň a málokto druhý, stvrda našiel.

Tretí, ručný kus, našiel bol Križko pod bralom, takrečeným Jungfraustein; bol to odlomok. Na tento zaujímavý výjazd povolal Pavol Križko i niekoľkých Bystričanov; prišiel profesor Emil Černý, teraz účinkujúci na gymnáziu v Moskve, a ešte niekoľko mladí obojeho pohlavia. Profesor Klemens zbieral rúnové nápisy pre Maticu slovenskú do sadry ako podarené odtlačky. Pri tej príležitosti ktosi poznačil tento deň pre budúcnosť červenkastou olejovou farbou na príhodnom mieste tej zápole a opatril menami prítomných.

Kým sa toto pri veselej nálade robilo a konalo, zbierali sa husté mračná tam okolo Prašivej hory a nezdalo zatým začalo tam strašne dunieť a blýskať sa, a hoci tá diaľka od nás činila pár míľ, predsa sme tú katastrofu mohli vidieť a počuť. Najväčšmi zúrila nad Slovenskou Lupčou, ktorej pekný hrad, pokiaľ nebol zahalený v tmu – mračnicu, sme čisto, jasne videli. Pre mestečko Slovenskú Lupču a hlavne Ulicu ten príval ozaj katastrofou, lebo narobil mnoho škody, ba ako sme pozdejšie počuli a čítali, katastrofa si vyžiadala štyri ľudské životy.

Veľestúr nie je vysoký, ale stojí – čo sa týka výhľadu, obzoru – na veľmi výhodnom mieste. Povedá sa, že z neho vidieť jednotlivé body trinástich stolíc, a to do Tekova, Turca, Hontu (Sitno), Gemera, Novohradu, Zvolena (Španiu dolinu, Lupčiansky zámok, okolie Brezna, Ponickú Hutu, Viglaš, Banskú Bystricu ako na obrázku), Spiša (Tatry), Liptova, Oravy, Trenčína, Nitry, Peštianskej, Prešporskej (?).

Zahrúžení v obdivovaní utešeného obrazu a velebného a strašného zúrenia rozhnevanej prírody, videli sme, že sa tá surma blíži. Ja som vyslovil mienku, aby sme sa zavčasu pratali pod strechu hos-

tinca, ale odhováral nás nablízku ovce pasúci všetečný valach, k tomu vyslúžený vojak a vyskúsený hvezdár, že keď tamhore duje odporný vietor, tá búrka k nám nedosiahne. Toto autoritatívne tvrdenie účinkovalo na veriace mysle mojich druhov.

Ale keď sa spanilá Bystrica začala ukrúcať do akéhosi popolavého plášťa a nám z očí zmizla, keď nad ňou bubnovalo a nad mnohými plechovými krovmi tak hlasno rachotili, že hukot, akoby v bruchu velikánskej basy, bolo počuť až hore po tú našu katedru a začalo nám rozhadzovať ponad hlavy nebeské zápalky – tu veru vo falbouské (chýrny chvíľový pokrok) proroctvá nášho pastiera som viac nemohol dôverovať a hľadel som svoju upotenú kožu zavčasu odniesť do suchého, čo sa mi pri vrtkom manévrovaní v najlepšom poriadku podarilo. Ale moji spoločníci už veru v neporiadku, nestačiac ani kabáty zotchnúť, zadychčaní s vyplazenými jazykmi, pokropení vrútili sa do priestrannej, ináč veľmi jednoduchej krčmovej izby, a za nimi hnal, čo len jeho ovečky stačili, nepovolaný prorok.

Jemu za päťami privalila sa búrka, akej chvalabohu, často nebýva. Veruže sa tá veľmi podobala súdnemu dňu. Ešte som ho síce nevidel, ale si ho tak predstavujem. Všetky strašné elementy, čo bývajú v oblakoch, boli rozpustené. Pri zázračnom tresku-plesku napadlo krúp na dobrú stopu, popred dvere tiekol potok vody, a vo vyše tristošopej výške mi skoro voda vzala môj vozík, stojaci pred stajňou a krčmárka zalamujúc rukami plakala v strachu, že jej potopa stajeň s telatom odnesie dolu do doliny.

Ja som sa načiahol von dverami a nabral za klobúk krúp, hrubých ako behúnky, a potešujúc ju, začal som ju nimi žehnať a kropiť, a keď som v pitvore zočil proroka-pastiera, učupeného tam so zapekačkou v zuboch, chytil som ho za krk a vyšmaril som ho pred dvere do takmer po kolená siahajúcej krúpovej polievky: „Chod, reku, prorok! Tebe neprší, nemáš tu čo hľadať.“

„Pretože búrka bola taká mimoriadne tuhá, netrvala dlho a poberala sa ďalej na návštevu – a nastalo utíšenie. Ale následky? Pekné, májové, šalátovozelené listy do zniku stĺklo. Tamdole, ako sme sa neskoršie dozvedeli, na Blaufuse zobralo ľuďom všakovaké domáce náradie a v sohlergrundskom potoku pri samej Kremnici utopil sa obstarý chlap. Keď sa už rozhorčenosť nebies úplne pomínula, poberali sme sa už proti večeru každý svojou cestou domov. A tuhla, keď môj kočiš priahal, prv ako sme mali s Križkom vysadnúť, kočiš musel krúpy z vozíka lopatou vyhrňať. Keď som pred dešiatou večer zosadúval pred domom na rínku, ešte som videl za sedliakom asi dve hrste nestopených krúp.“

Vychádzku na Veľestúr konal som kvôli kratochvíli v spoločnosti pánov a paní za môjho tunajšieho tridsaťštyriročného bývania ešte potom – pravda, v mladšom veku – viac ráz. O rúnových nálezoch, ich

pravdivosti, mnohí pochybovali – s tým, že ich sám Križko vymyslel a tam ich vyhotovil. No pri jednej takej vychádzke, keď som sa unavený vystupovaním, fajku v ústach držiac (v ten čas som ešte fajčil), vyvaloval pri ohni, kde sa obed chystal, donášal mi mestský kapitán Burkart, žarty stvárajúc, všakové popukané, prehĺbeno poškrabané skaly, až mi toho búrenia z pokoja bolo primnoho a vyhrážal som sa mu, že mu takéto prinášané rúny do chrbta hodím. Doniesol mi ešte predsa jeden ručný kus, vyše dobrej dlane, a hľa! Na ňom celkom zreteľné rúnové nápisy, zreteľné a čistotne vyvedené.

Vonkajšia povrchová kôra ako nápisu tak celej plochy bola rovnako asi na dva milimetre zvetraná. Okrem druhých teda najväčším dôkazom bola tá okolnosť, že na všetkých tých divných, nám nezrozumiteľných nápisoch povrch písem, vydlabaných do skaly, bol čo do farby a formy práve tak hlboko zvetraný, ako bol zvetraný povrch celého nepopísaného kameňa. Tým neodškriepne bola dokázaná pôvodná starobylosť nálezu. Tento kus náhodne nájdený Burkartom v rumoch rozsypaných skál ma veľmi tešil a bol dôkladným a významným predmetom pravdivosti týchto rún. Daroval som ho zosnulej v pánu – našej Matici slovenskej.

Od tých čias som viac nepočul, že by kto bol či v celku a či v odlomku našiel nejaké stopy ďalších runových nápisov. Pri týchto pár ďalších svojich návštevách **videl som, bohužiaľ, ako rúhavé, hlúpe ruky toto posvätné miesto kynozia**, keď škrabúc a zatínajúc valaškami a nožíkmi za ťahmi starovážnych písem, rušia ich podobu a pokoj a samopašne nivočia pomník prastarej kultúry.“

Tolko teda vyjadrenia samotného autora, G. K. Zechentera-Laskomerského. Pre úplnosť pridávam aj jeho poznámky k niektorým vyjadreniam:

Emil Černý je pomerne neznámou osobou v súvislosti s Veľestúrom. Bol autorom dôležitých školských čítaniek z matičného obdobia. Odišiel do Ruska r. 1869 v dôsledku silnejúcej maďarizácie, kde pôsobil ako stredoškolský učiteľ jazykov a stenografie.

Teodor Botka (1802–1885) bol stoličný hlavný notár, maďarský politik a historický spisovateľ. Spomína ho aj Belo Polla vo svojej knihe v súvislosti s Teodorom Lehoczským, ktorému dodal svoje lúštenie nápisu. Veta: „*O rúnových nálezoch, ... že ich sám Križko vymyslel*“ bola okomentovaná poznámkou, že toto tvrdenie patrí aj Michalovi Matunákovi. Lenže podľa textu komentátora – jeho dôvody nie sú dost presvedčivé a sú zrejme osobne zahrotené proti Križkovi.

Názov Jungfraustein je nemeckým názvom pre Panenskú skalú.

Kresba G. K. Zechentera Laskomerského

G. K. Zechenter – Laskomerský bol aj nadaným výtvarníkom, kresličom. Zachovala sa jeho kresba z 24. 5. 1868 s týmto názvom: Rúnsky nápis na Velestúre pri Kremnici. V podtitule je: (Výška dla Wahlenberga 3 186 rýnskych stop nad morom). Podpis je jednoduchý: Dr. Gustav Zechenter, 24. 5. 1868.

Ako som už uviedol k analogickej kresbe Bohdany Klemensovej, Zechenter kreslil Velestúrsku skalú aj s naznačením nápisu. Nakreslil nápis v zjednodušenej dvojriadkovej forme (oproti 3 a pol riadkovej predlohe) a použil pritom číslice 2, 3, 4 a 8 podľa ich vernej podoby s originálom a archaické znaky, medzi nimi aj znak pripomínajúci šípku.

Považujem Zechenterovu kresbu za dôkaz autentickosti velestúrskeho nápisov.

Kresba G. K. Zechentera Laskomerského